

Шкоденко Марина Вікторівна

студентка групи КОБ-1-12-4.0д, IV курсу, напрям підготовки «Корекційна освіта (логопедія)»

Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка
marinka0309@ukr.net

Наукові керівники:

Мельніченко Тетяна Василівна

викладач кафедри спеціальної психології, корекційної та інклюзивної освіти
Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка
t.melnichenko@kubg.edu.ua

Кібальна Катерина Олександрівна

викладач кафедри спеціальної психології, корекційної та інклюзивної освіти
Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка
k.kibalna@kubg.edu.ua

**ОСОБЛИВОСТІ СФОРМОВАНСТІ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ
ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ**

Анотація. Стаття присвячена проблемі вивчення особливостей сформованості зв'язного мовлення у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення. На основі проведеного теоретичного аналізу джерельної бази, визначено: сутність зв'язного мовлення з лінгвістичної точки зору, його складових компонентів; особливості розвитку основних різновидів зв'язного мовлення (діалогічного та монологічного) за умови типового мовленнєвого розвитку та у означеній категорії учнів початкової школи.

За результатами емпіричного дослідження представлено стан сформованості зв'язного мовлення у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення та дітей за умови нормального мовленнєвого розвитку. Отримані дані дозволили констатувати, що молодші школярі із тяжкими порушеннями мовлення значно відстають від однолітків з типовим мовленнєвим розвитком за рівнем володіння засобами фразового мовлення, що істотно обмежує їх можливості в складанні повноцінного інформативного повідомлення. Істотні відмінності між дітьми двох груп, які брали участь у експерименті, були виявлені за показниками зв'язності і послідовності розповіді школярів.

Ключові слова: зв'язне мовлення; монологічне мовлення; діалогічне мовлення; усне мовлення; текст; комунікативність; молодші школярі з тяжкими порушеннями мовлення; діти з типовим мовленнєвим розвитком.

Актуальність та доцільність дослідження. Опанування та володіння рідною мовою, розвиток мовленнєвої діяльності є одним з найважливіших новоутворень дитини вже в дошкільному віці та розглядається в сучасній системі виховання як загальна основа навчання й розвитку особистості.

Успішність навчання дітей в школі багато в чому залежить від рівня оволодіння ними розгорнутим, фразовим мовлення. Адекватне сприйняття та відтворення текстових навчальних матеріалів, вміння давати розгорнуті

відповіді на питання, самостійно викладати свої судження – всі ці та інші навчальні дії вимагають достатнього рівня розвитку зв'язного (діалогічного і монологічного) мовлення в учнів.

Аналізуючи мовленнєву діяльність як складний психологічний та фізіологічний процес, психологи, психолінгвісти та логопеди виділяють такі її основні види як слухання, говоріння, читання та письмо. Говоріння і письмо – це види мовленнєвої діяльності, які пов'язані з усною та писемною продукцією. Навчання ж цих видів діяльності (усного та писемного мовлення) називається розвитком зв'язного мовлення у особистості.

Оволодіння зв'язним мовленням – важлива складова загальної мовленнєвої культури молодшого школяра. М. Лаврик, Т. Ладиженська, Л. Пенєвська та інші у своїх дослідженнях детально висвітлюють питання формування зв'язного монологічного мовлення дітей із нормальним мовленнєвим розвитком.

Аналіз останніх публікацій. У роботах вітчизняних науковців та практиків Л. Бартенєвої, Е. Данілавічюте, С. Заплатної, В. Ільяної, Р. Лалаєвої, З. Ленів, Л. Лопатіної, Е. Макарової, В. Селіверстової, Ю. Рібцун, Н. Серебрякової, Е. Сизової, Е. Соботович, Т. Ткаченко, Л. Трофименко, Т. Філічевої, М. Шеремет та ін. відображені основні принципи та методи формування усіх складових мовлення дітей із порушенням мовлення. Зокрема висвітлені й напрямки роботи щодо розвитку й формування зв'язного мовлення у молодших школярів із важкими мовленнєвими розладами. Але низка наукових і методичних матеріалів не вичерпують весь спектр вивчення досліджуваної проблеми, що і вимагає більш детального аналізу стану зв'язного мовлення у дітей з означеною нозологією.

Формулювання цілей статті. Мета статті убачається у визначенні особливостей сформованості зв'язного мовлення у молодших школярів із важкими порушеннями мовлення на теоретичному та емпіричному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема усного мовлення досліджувалася психологами (Л. Виготський, О. Леонтьєва, О. Лурія, І. Синиця та ін.) і мовознавцями (Д. Баранник, В. Виноградов, Б. Головін, Т. Ладиженська, В. Щербакова та ін.). Під усним мовленням ученні (Т. Ладиженська, І. Синиця) розуміють процес створення усних висловлювань та результат цього процесу – усне висловлювання. Усне мовлення – продуктивний вид мовленнєвої діяльності, згідно з яким інформація передається за допомогою звуків мовлення – живе мовлення, яке не тільки вимовляється, звучить, а головне – створюється спонтанно (момент говоріння) [5].

Дослідники (В. Одинцов, В. Соколов) акцентують увагу на таких особливостях зв'язного мовлення, як: надлишковість (повторення, пояснення, уточнення тощо); економія; перебивання (самоперебивання); використання невербальних засобів спілкування (гнучкість голосу, жести, міміка тощо) [5].

Поняття «зв'язне мовлення» трактується в декількох значеннях: процес, діяльність мовця; продукт, результат цієї діяльності, текст висловлювання; назва розділу роботи з розвитку мовлення; відрізок мовлення, що володіє значною протяжністю і розчленовується на відносно закінчені і самостійні частини (Б. Глухов, Т. Ладиженська, М. Львів, О. Щукін) [2].

Результатом, продуктом зв'язного мовлення є текст. Це словесно виражений продукт мовленнєво-розумової діяльності людини, якому властива завершеність, структурна цілісність, цілеспрямованість та прагматична настанова (Н. Головань, Л. Варзацька, В. Мельничайко, М. Пентиліук) [6].

Розвиток зв'язного мовлення відбувається в процесі планової та систематичної роботи над переказом літературного твору та навчання самостійної розповіді (А. Леушина). Формування умінь у дитини створювати оповідання відбувається шляхом збагачення її словникового запасу на основі спостереження навколишньої дійсності; учіння знаходити більш точні слова,

правильно будувати речення та поєднувати їх у логічній послідовності у зв'язну розповідь (Л. Пен'євська) [8].

Важливим для розвитку зв'язного мовлення ще з дошкільного віку є:

- формування вміння відбирати не тільки зміст, а й необхідну мовну форму для його вираження;
- лексичні елементи (семантичні зіставлення, оцінка, відбір слів, використання ситуацій), які забезпечують оволодіння складними синтаксичними конструкціями;
- формування просодичного аспекту мовлення (інтонацій, темпу, дикції);
- розвиток різних видів мовлення (М. Алексєєва, Н. Виноградова, В. Гербова М. Кузіна, М. Лаврін, А. Максаков, Ф. Сохін, Є. Струніна).

За допомогою достатньо розвиненого зв'язного мовлення дитина навчається чітко та ясно мислити, встановлювати контакти з тими хто її оточує, ініціювати власні ідеї, брати участь у різних видах дитячої творчості тощо.

Низка фахівців, досліджуючи проблему формування зв'язного мовлення у дітей із порушеннями мовлення (В. Воробйова, В. Глухів, Н. Жукова, Р. Левіна, Е. Мастюкова, С. Миронова, Н. Нікашина, Т. Ткаченко, Т. Філічева, Г. Чиркіна, А. Ястребова), зазначають, що цей процес відбувається в своєрідному розвитку й не відповідає загальноприйнятим характеристикам типового мовленнєвого розвитку. За умови нормального онтогенезу дитини вже у 3-4 роки відбувається безперервний процес збільшення пасивного і активного словника, який вміщує категорії іменників, дієслів, прикметників, прислівників, числівників, спілок, вигуків. У свою чергу, дітям із важкими порушеннями мовлення 3-4 років притаманною є повна або майже повна відсутність словесних засобів спілкування [3].

Досліджуючи мовленнєву діяльність дітей з важкими порушеннями мовлення, С. Миронова розкриває зміст та методи роботи з розвитку зв'язного мовлення; Н. Нікашина – особливості роботи з формування розгорнутого

самостійного описово-оповідного мовлення. Своєю чергою, В. Воробйовою була розроблена методика поетапного формування умінь і навичок зв'язного мовлення у дітей із системними недорозвиненням моделей та схем. Навчання творчому розповідання знайшло відображення в роботах В. Глухова, Т. Сидорчук.

В. Селіверстовою відзначено, що норма мовленнєвого розвитку характеризується відсутністю синтаксичних помилок: правильне вживання речень із однорідними іменниками, сформованість умінь правильного узгодження слів у реченні, активне використання простих видів складносурядних і складнопідрядних пропозицій, формування навички складання простих і складних речень. При нормальному мовленнєвому розвитку спостерігається використання прямого і непрямого мовлення в текстах [7].

На основі теоретичних досліджень було виявлено, що зв'язне мовлення у дітей молодшого шкільного віку із ТПМ мають свої специфічні особливості. З метою підтвердження та подальшої порівняльної демонстрації відмінностей стану сформованості основних складових зв'язного мовлення у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення та з типовим мовленнєвим розвитком, нами було проведено емпіричне дослідження.

До експериментального дослідження було залучено 20 учнів віком 7-8 років загальноосвітнього навчального закладу №248 Деснянського району м. Києва (10 осіб з тяжкими порушеннями мовлення та 10 осіб з типовим мовленнєвим розвитком). Відповідно до запропонованої вибірки діти із ТПМ склали експериментальну групу (ЕГ), а діти із нормальним розвитком – контрольну (КГ).

У нашому експерименті були використані загальноприйняті методики дослідження стану сформованості зв'язного мовлення у молодших школярів із порушеннями мовлення, зміст яких був адаптований до нашої вікової категорії дітей (В. Глухов, Н. Жинкін, Т. Ладиженська) [4]. Відповідно до цього робота

була спрямована на комплексне дослідження зв'язного мовлення з використанням серії завдань, які виключали:

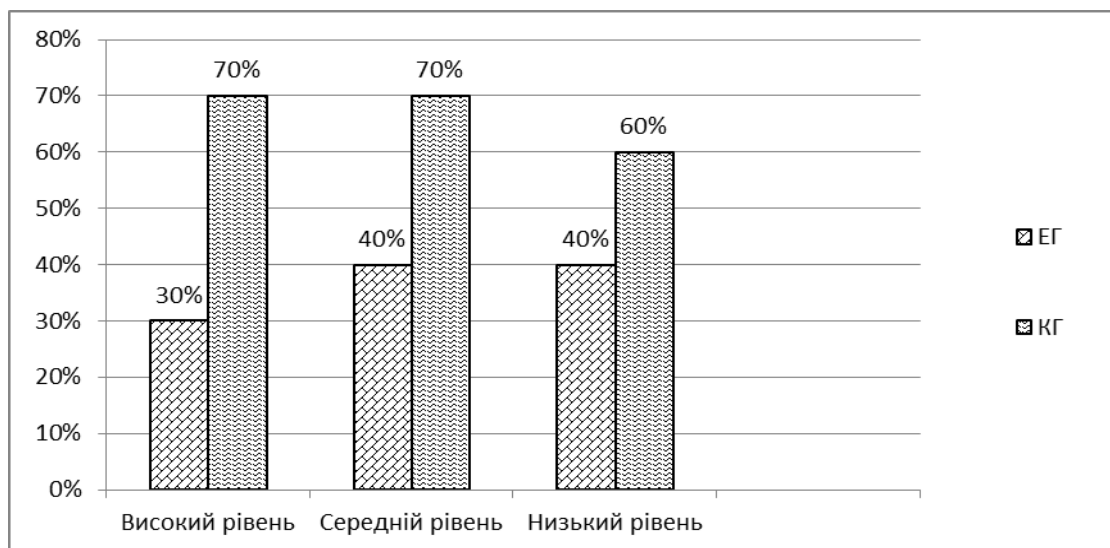
- складання речень за окремими ситуативними картинками;
- складання речень за трьома картинкам, які зв'язані тематично;
- переказ тексту (знайомої казки або короткої розповіді);
- складання оповідання за картинкою або серії сюжетних картинок;
- твір-оповідання на основі особистого досвіду;
- складання розповіді-опису.

З урахуванням індивідуального рівня мовленнєвого розвитку молодшого школяра, програма обстеження була доповнена завданнями з елементами творчості:

- закінчення розповіді по заданому початку;
- вигадування оповідання на задану тему.

На підставі аналізу стану сформованості зв'язного мовлення у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ЕГ) та молодших школярів із типовим мовленнєвим розвитком (КГ) було виявлено такі результати.

Дослідження сформованості фразових висловлювань. У дітей експериментальної групи у 5% осіб ЕГ відзначалися істотні відмінності в оволодінні навиками цього виду мовленнєвої діяльності. Діти 40 % з ТПМ, у яких були виявлені серйозні порушення вже при побудові висловлювань на рівні фрази; різко виражені порушення спостерігалися при виконанні всіх або більшої частини завдань на складання оповідань (див. рис. 1.). При цьому була потрібна допомога вчителя.

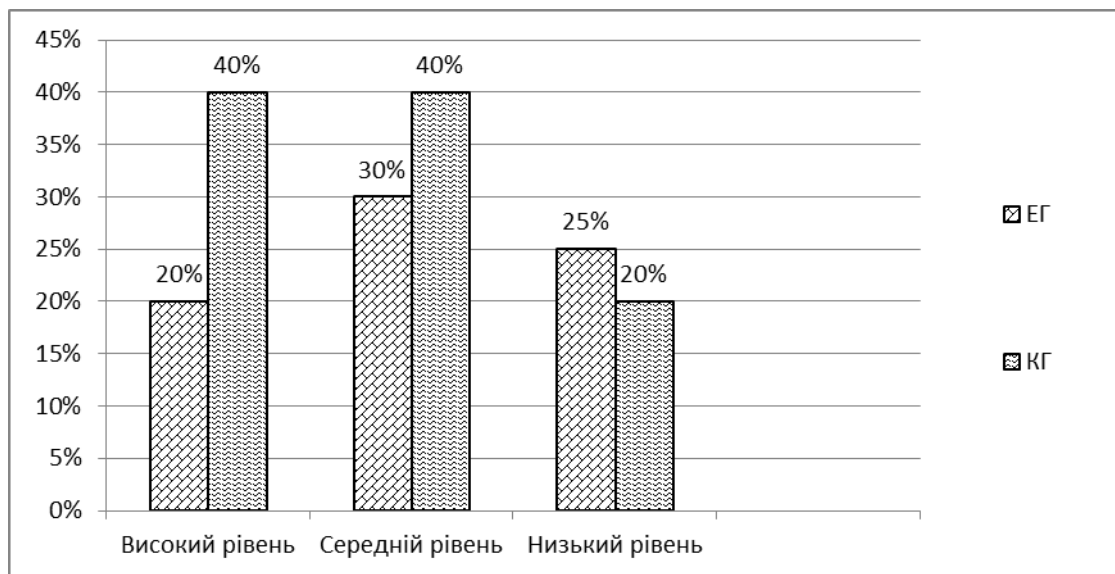
Рис. 1. Результати сформованості фразових висловлювань у молодших школярів із типовим мовленнєвим розвитком (КГ) та тяжкими порушеннями мовлення (ЕГ)

Також відзначалися серйозні труднощі в смислової організації висловлювань. Виконання творчих завдань виявилось для них практично недоступним. Дослідження показали, що діти ЕГ групи 40% не володіють навичками самостійного складання розповіді, для їх висловлювання характерні крайньою бідністю використовуваних мовних засобів, наявність грубих аграмматизмів, порушення зв'язності та логічності розповіді.

Дослідженнями стану сформованості переказу, розповіді по серії сюжетних картинок, розповіді з особистого досвіду. Порівняльний аналіз показав (див. рис. 2.), що діти з ЕГ (25%) значно відстають від дітей із типовим мовленнєвим розвитком за рівнем володіння засобами зв'язного мовлення, що істотно обмежує їх можливості в складанні інформативно повноцінного повідомлення.

Істотні відмінності між дітьми двох груп були виявлені за показниками зв'язності і послідовності розповіді. Порівняльні дослідження показали, що розповіді молодших школярів із мовленнєвим порушенням і школярів з типовим розвитком мовлення різко різняться. Дослідження виявило

переважання низького рівня зв'язного мовлення у дітей із ТПМ. Діти ТМР групи досить успішно впоралися із завданням.

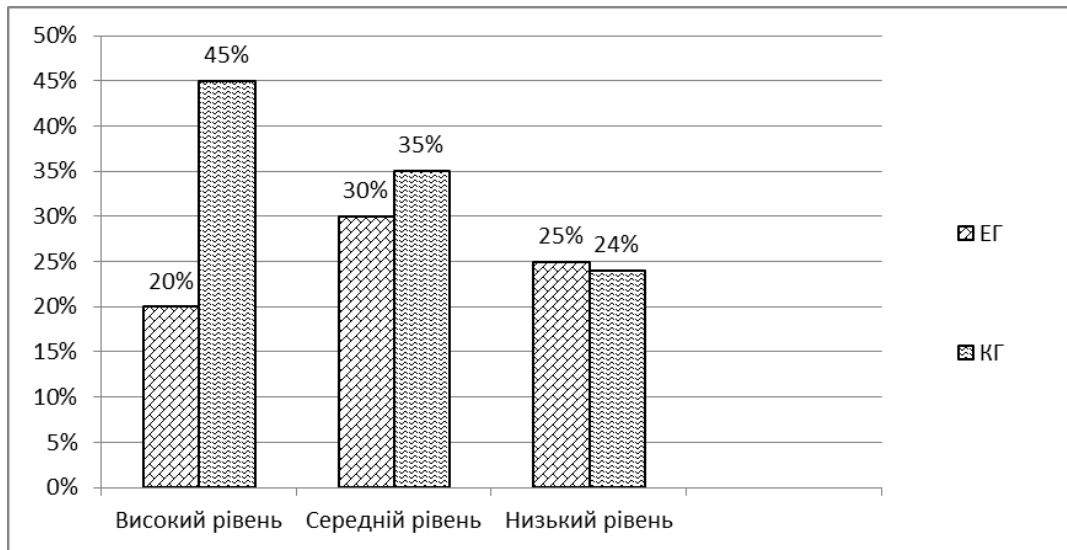

Рис. 2. Результати сформованості переказу, розповіді по серії сюжетних картинок, розповіді з особистого досвіду у молодших школярів із типовим мовленнєвим розвитком (КГ) та тяжкими порушеннями мовлення (ЕК)

Сформованості розповіді-опису, розповіді на тему чи продовження розповіді по заданому початку. Нами було встановлено (рис. 3), що труднощі у дітей ЕК найчастіше виникали на початку переказу (40%), при відтворенні послідовності появи нових персонажів казки і особливо ритмізовані повтори, що є прийменниковою конструкцією. У переказах майже всіх дітей спостерігалися порушення зв'язності викладу матеріалу (неодноразові повтори фраз або їх частин, спотворення смислового і синтаксичного зв'язку між реченнями, пропуски дієслів, «обходження» важких слів, і т.д.), добре виявляється обмеженість словникового запасу, при цьому виявилось, що деяких предметів не називають зовсім (будинок, ведмідь).

У 25% дітей молодшого шкільного віку виникли труднощі в складанні переказу (присутні смислові помилки, порушення зв'язності, пропуски фрагментів тексту). Дослідження виявило низький рівень зв'язного мовлення, використовуваного дітьми з тяжкими порушеннями мовлення.

Рис. 3. Результати сформованості розповіді-опису, розповіді на тему чи продовження розповіді по заданому початку у молодших школярів із типовим мовленнєвим розвитком (КГ) та тяжкими порушеннями мовлення (ЕК)

При складанні оповідань спостерігалися окремі специфічні порушення (в логіко-смісловій побудові повідомлення, на рівні програмування і контролю за реалізацією висловлювання). Були виявлені недоліки в мовленнєвому оформленні, різко виражені порушення зв'язності розповіді, лексичні труднощі, різні аграматизми. У дітей КГ виражені недоліки мовлення, у 40% дітей труднощі виявлялися в деяких видах завдань (переказ, складання розповіді за наочним сюжетом та ін.).

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень.

Опираючись на результати експериментального дослідження, аналіз отриманих даних та їх порівняння, ми дійшли до висновку, що молодші школярі із тяжкими порушеннями мовлення значно відстають від однолітків з типовим мовленнєвим розвитком за рівнем володіння засобами зв'язного мовлення, що істотно обмежує їх можливості в складанні повноцінного інформативного повідомлення. Істотні відмінності між дітьми двох груп, які брали участь у експерименті, були виявлені за показниками зв'язності та послідовності розповідей школярі.

Отже, цілеспрямована робота з розвитку зв'язного мовлення молодших школярів із тяжкими мовленнєвими порушеннями має вестися на більш високому рівні, спрямовуватися на розвиток мовленнєвого чуття, мовних здібностей дітей. Працюючи з означеною категорією школярів, треба повсякчас створювати умови для самостійних мовленнєвих спостережень, для саморозвитку мовлення, здійснення контролю та самоконтролю над висловлюваннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови: підруч. / А. М. Богуш, Н. М. Гавриш [за ред. А. М. Богуш] – К.: Вища школа, 2007. – 542 с.
2. Бородин А. М. Методика развития речи детей: учеб. пособие. [Текст] / А. М. Бородин. – М.: Просвещение, 2004. – 192 с.
3. Воробьева В. К. Методика развития связной речи у детей с системным недоразвитием речи. – М., 2006. – 278с.
4. Глухов В. П. Формирование связной речи детей дошкольного возраста с общим речевым недоразвитием / В.П. Глухов. М. : АРКТИ, 2002. – 144 с.
5. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации. – М.: Политиздат, 1982. – 250 с.
6. Курицына А. М. Формирование связной речи у детей 5-6-летнего возраста с фонетико-фонематическим недоразвитием речи [Текст] / Курицына А. М. // Дефектология. - 1998. - №6. – С.42-49
7. Ладыженская Т. А. Система работы по развитию связной речи учащихся. – М. : Педагогика, 1975 – 280 с.
8. Логопедія : підручник / М. К. Шеремет, В. В. Тарасун, С. Ю. Конопляста, В. О. Кондратенко, Н. В. Чередніченко, І. С. Марченко, В. В. Тищенко, І. В. Мартиненко, О. Ю. Ромась. – [2-ге вид., переробл. та доповн.] – К. : Слово, 2010. – 665 с.
9. Марченко І. С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : навч. посіб. / І. С. Марченко. – К. : Слово, 2010. – 285 с.
10. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення : програмно-методичний комплекс. – К., 2012. – 120 с.
11. Характеристика связной речи детей 6-7 лет : [под ред. Т. А. Ладыженской]. – М., 1979. – 54с.
12. Чередніченко Н. В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ): навч.-метод. посіб. (курс лекцій). – К.: Видавничий дім «Слово», 2014. – 208 с.

Шкоденко Марина Викторовна

студентка групи КОБ-1-12-4.0 д, IV курсу, напрямлення підготовки «Коррекционное образование (логопедия)»

Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченко

© М. Шкоденко, Т. Мельніченко, К. Кібальна

mhsynelnyk@ukr.net

Научные руководители:

Мельниченко Татьяна Васильевна

преподаватель кафедры специальной психологии, коррекционного и инклюзивного образования Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченко
t.melnichenko@kubg.edu.ua

Кибальня Екатерина Александровна

преподаватель кафедры специальной психологии, коррекционного и инклюзивного образования Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченко
k.kibalna@kubg.edu.ua

ОСОБЕННОСТИ СФОРМИРОВАННОСТИ СВЯЗНОЙ РЕЧИ У ДЕТЕЙ С ТЯЖЕЛЫМИ НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

Аннотация. Статья посвящена проблеме изучения особенностей сформированности связной речи у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи. На основе проведенного теоретического анализа литературной базы, определены: сущность связной речи с лингвистической точки зрения, его составляющих компонентов; особенности развития основных разновидностей связной речи (диалогической и монологической) при условии обычного речевого развития и в указанной категории учащихся начальной школы.

По результатам эмпирического исследования представлено состояние сформированности связной речи у младших школьников с тяжелыми нарушениями речи и детей при условии нормального речевого развития. Полученные данные позволили констатировать, что младшие школьники с тяжелыми нарушениями речи значительно отстают от сверстников с типичным языковым развитием по уровню владения средствами фразовой речи, что существенно ограничивает их возможности в составлении полноценного информативного сообщения. Существенные различия между детьми двух групп, участвовавших в эксперименте, были обнаружены по показателям связности и последовательности повествования школьников.

Ключевые слова: связную речь; монологическая речь; диалогическое речи; устная речь; текст; коммуникативность; младшие школьники с тяжелыми нарушениями речи; дети с типичным языковым развитием.

Marina V. Skodenko

student of group KOb-1-12-4.0d, IV course, the specialty "Correctional education (speech therapy)"

Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University

mhsynelnyk@ukr.net

Scientific advisers:

Tatiana V. Melnichenko

lecturer of the chair of special psychology, correctional and inclusive education Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University

t.melnichenko@kubg.edu.ua

Kateryna O. Kibalna

lecturer of the chair of special psychology, correctional and inclusive education Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University

k.kibalna@kubg.edu.ua

FEATURES FORMATION OF COHERENT SPEECH OF CHILDREN WITH SEVERE SPEECH DISORDERS

Abstract. The article is devoted to the study of features of formation of coherent speech of primary school pupils with severe speech disorders. Based on the theoretical analysis of sources, it was defined: the nature of coherent speech from the linguistic point of view, its constituents, particularities of development of the main varieties of coherent speech (dialogue and monologue) provided a typical language development and in the designated categories of elementary school students.

The results of empirical research presented condition of formation of coherent speech of primary school pupils with severe speech disorders and children under conditions of normal speech development. The data allowed to establish that primary school with severe speech disorders are far behind their peers with typical language development in terms of ownership of the means of phrase speech, which significantly limits their ability to complete the preparation of informative messages. Significant differences between the two groups of children who participated in the experiment were identified in terms of coherence and consistency of the stories of students.

Keywords: speech; monologue speech; dialogical speaking; text; communication; primary school pupils with severe speech disorders; children with typical language development.